

Lajos Veronika – Gáspár Judit – Szabó Gergely

„Kihúztuk a lábunk alól a szőnyeget!”

Egy Covid-19 járvány kezdetén indult moldvai részvételi kutatás tapasztalatai

DOI: [10.54742/tabula.2021.1.02](https://doi.org/10.54742/tabula.2021.1.02)

Kulcsszavak: részvételi kutatás, kollaboráció, kutatáshoz való jog, nyelvészeti etnográfia, moldvai csángó

1.

Kutatócsoportunk öt másik tagjával együtt 2020. január 17-én az esti órákban érkezünk meg Csíkszeredába (Miercurea Ciuc), hogy az elkövetkező két napban nekikezdjünk a részvételre és együttműködésre alapozott terepmunkánknak a Csángó Továbbtanulók Közösségének otthont adó kollégiumban (bentlakásban). Már az különleges élmény volt számomra, hogy ezúttal nem vonattal és/vagy kocsival utaztam Romániába, hanem Budapesten repülőre szálltam Marosvásárhely (Târgu Mureș) irányába, ahonnan helyben élő kollégákkal autóztunk Szeredába. Csík – ahogy a helyet a vásárhelyi kutatótársak nevezik – soha nem tudott számomra olyan otthonosságot árasztani, mint a moldvai települések (például Lujzikalagor, Luizi-Călugăra vagy Jászvásár, Iași), vagy éppen Kolozsvár (Cluj-Napoca). Fura ez a dolog! Az első nap délelőttjén én egy lányszoba lakóival együtt dolgoztam annak érdekében, hogy ők később rövid interjúkat készítsenek a professzionális kutatókkal. A diákok délután már egy közösen megalakított kérdéssor alapján beszélgettek a kutatótársakkal és lejegyzetelték a legfontosabb információkat. A terepmunka első napi tapasztalatainak megbeszélésén, nem meglepő módon, élesen kiviláglott, hogy „csoportunk tagjainak más-más képe alakult ki a bentlakásról. Például egyikünk tapasztalata szerint nehéz bevonni a diákokat, főleg a... kapcsolódó ügyekbe, míg én magam azt tapasztaltam, hogy a diákok igenis szívesen működnek együtt és beszélgetnek, osztják meg velünk a gondolataikat [...] Vajon hogy áll ez a csoportos kutatás majd össze egy képpé (aminek persze nem kell egységesnek lennie), mennyire lesz benne a helyben megtapasztalt sokszínűség, és ebben hogyan válnak majd láthatóvá és hallhatóvá a különböző helyi és kutatói hangok? Vajon a (»lányvilágok« mellett) a »fiúvilágokba« is be fogok-e látni egyáltalán, mikor, hogyan, és ha igen, akkor ott mit fogok tapasztalni?» (Lajos Veronika, terepmunkanapló, részlet, 2020. január 20.) A fenti felvetésekre azonban a mai napig nem érkezett válasz, mivel másfél hónap múlva (2020 márciusában) hazánkba is beköszöntött a Covid-19-világjárvány első hullámának következtében elrendelt karanténidőszak.

1. Bevezetés

2.

Részvételi nyelvészeti etnográfiai kutatásunk néhány hónappal a pandémia magyarországi megjelenése előtt, 2019 decemberében indult. Vajon miként lehet a moldvai csángó nyelvi revitalizáció kérdésével foglalkozó részvételi szemléletmódú kutatást megvalósítani külföldön (Romániában) egy több tudományterületről érkező szakembereket magában foglaló kutatócsoport keretében egy világjárvány

kezdeten és első évében (2020)? Tanulmányunkban a fenti felvetéshez kapcsolódó válaszokat és dilemmákat tárgyaljuk összefüggésben azok interdiszciplináris elméleti (elsősorban szociokulturális antropológiai és szociolingvisztikai) vonatkozásaival. (1)

3. A szociokulturális antropológia elmélete és módszertana kezdetektől szorosan összefügg az embereket körülvevő kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai kontextusokban végbemenő folyamatokkal. Igaz ez a kortárs járványhelyzetre és a részvételi gyakorlatok megjelenésére is. Amikor a kétezres évek közepén a mindennapokban társadalmi szinten is kezdett egyre jelentősebbé válni a részvételiesség, az érintettek bevonása és az együttműködés kérdése, akkor formálódott hangsúlyosabbá az antropológia „részvételi fordulata” (Harper–Gubrium 2017) a kollaboratív kutatásokban. Egyes kutatók szerint (Christensen et al. 2016:117–118, Saugrutter 2010) a 2010-es évektől általános részvételi fordulatnak vagyunk részesei, ami egyaránt tapasztalható a kulturális és médiahasználati szokásokban, a politikai döntéshozatali folyamatokra vonatkozó elvárásokban, valamint a kutatási gyakorlatok szintjén.
4. Az kérdés, hogy napjainkban a magyar nyelvű közegben beszélhetünk-e általános érvényű részvételi fordulatról (Király 2017), bár kétségtelen, hogy a társadalmi részvétel és a részvételiség a hétköznapiak egyre több színterén jelenik meg valamilyen formában. (2) A tudományos munka esetében pedig az utóbbi tíz évben egyre nő azoknak a kezdeményezéseknek a száma, amelyek kifejezetten fontosnak tekintik az érintettek bevonását az őket érintő kérdésekbe – legyen szó a kutatómunkáról (a szociolingvisztikában lásd pl. Bartha–Holecz 2017, Heltai 2020, 2021, az antropológiában lásd pl. Nagy 2016, Durst 2017, Frazon et al. 2018, Kunt 2019, Hernádi–Balogh 2021), vagy a helyi életvilágot érintő egyéb döntésekről (Z. Karvalics 2019). (3)
5. A részvételi kutatás olyan szemléletmód (Reason–Bradbury 2008:1), amely nem módszer vagy módszerek együttese, hanem kutatási stratégia. A kutatás olyan gyakorlata, amely 1) a helyi emberekkel együtt, közösen, 2) a helyi emberek érdekében (saját érdeküket ők maguk fogalmazzák meg) és 3) a helyi emberek által végzett tevékenység, és amely nem csupán a kutatás tárgyaként kezeli őket, az nem pusztán róluk szól (lásd pl. Heron 1996). Az együttműködésen és részvételen alapuló antropológiai kutatásban a kutató–„kutatott” viszony alakulásának folyamata befolyásolja a kutatás célját és témáját (Marcus 2001:521), aminek lehetősége kevésbé jelenik meg az 1970-es évektől általános *rapport* (Geertz 1973/2001) (4) kialakítására alapozott terepmunka módszertanában. A helyiekkel kialakított együttműködés, a kollaboráció, Marcust parafrázálva, a tudástermelés közös erőfeszítéseit foglalja magában, egymással összhangban lévő és egymástól eltérő célokkal, egyezkedésekkel, a jelentésért folytatott küzdelmekkel és a kutatás bizonytalan kimenetelével (Marcus 2001:521).
6. Kutatásunk kezdetektől az együttműködésre és a részvételi szemléletmód alkalmazására épült (Bodó-Lajos 2020, Bodó et al. 2022). Ám amikor 2020. január második felében csoportos terepmunkát végeztünk Csíkszeredában, Romániában a Csángó Továbbtanulók Közösségében (CSTK), vagyis a csángó származású, csíkszeredai középiskolában továbbtanulókat elszállásoló kollégiumban (helyi megnevezése szerint bentlakásban), még nem sejtettük, hogy kutatásunk néhány hét múlva ellehetetlenül az eredetileg kijelölt terephelyszínen. A járványhelyzet

kihívásokkal teli első magyar és román hullámának közepette (2020 tavaszán), részben bürokratikus, részben kutatásetikai okok következményeképpen nem tudunk internetes felületeken keresztül újból kapcsolatot létesíteni és az egyszeri találkozás alkalmával már kialakítottakat fenntartani a bentlakásból Moldvába visszaköltözni kénytelen diákokkal (és családjaikkal). Terepünket tehát már akkor „elvesztettük”, amikor még nem volt elég időnk azt „létrehozni” sem. Ugyanakkor a rendkívüli helyzetben átalakuló hétköznapi gyakorlatok, mint például az otthoni munkavégzés és tanulás, vagyis összességében az online-offline viszonyok átrendeződése az együttműködés és részvétel szempontjából újabb kutatási lehetőségeket nyitott meg előttünk.

7. 2020 tavaszától az adatgyűjtés folytatása és a részvételi szemléletmód alkalmazása érdekében a részvételiség vállaltan különböző szintjeit megvalósító alprojekteket indítottunk: 1) a kutatócsoport tagjainak részvételi kutatóvá válását támogató közös munkát (2020. március–), 2) a klasszikus interjú technikát alkalmazó vendiákprojektet (2020. április–május) és a 3) részvételiségre alapozott CserCseTareprojekteket (2020. szeptember–december).

8. A továbbiakban először röviden tárgyaljuk az antropológiatörténet együttműködésre, kollaborációra és részvételre vonatkozó elméleti és módszertani ismereteit, külön kitérve a szociolingvisztika területére. Ezt követően részletezzük a 2019 végén indult részvételi nyelvészeti etnográfiai kutatásunkat, aminek során a felmerülő módszertani és elméleti kérdésekre is kitérünk. Zárásképpen arra vonatkozó következtetéseinket foglaljuk össze, hogy a váratlan helyzet milyen lehetőségeket és kényszerű lépéseket hozott magával a részvételi szemlélet alkalmazásának köszönhetően.

2. Elméleti alapok: együttműködés, kollaboráció és részvétel a szociokulturális antropológiában és a szociolingvisztikában

2.1. *Együttműködés és részvétel elmélete és gyakorlata a szociokulturális antropológiában*

9. Az együttműködés és a részvétel, függetlenül annak jelentésük és gyakorlatuk változásától, alapvetően az antropológiai tudástermelés rendszerébe ágyazott működésmódok (Szijártó 2017:189) és kezdettől szerves része az antropológiai terepmunkának. Tanulmányunk elméleti keretének felvázolása érdekében a továbbiakban a kapcsolódó antropológiatörténeti és egyéb elméleti vonatkozásokat mutatjuk be röviden.

10. A terepmunka történetében, az interdiszciplináris kutatói együttműködések mellett, annak is van hagyománya, hogy a kutató valamiféle kölcsönösségen alapuló együttműködési viszonyt alakít ki a lokális társadalom tagjaival. Ennek köszönhetően jött létre és erősödött meg az antropológus képviselői és érdekvédelmi (*advocacy*) szerepe a már létező kutatói szerepkör mellett. (5)

11. Az 1970–80-as években a diszciplína tudományterületi identitása és gyakorlata az antropológia antropologizálásának (Rabinow 1986:241), a kritikai önreflexiónak köszönhetően átalakul. A feminista megközelítés és a reprezentációs gyakorlatokat fókuszba állító *Writing Culture* vita (Clifford–Marcus szerk. 1986) hatására

napjainkban általánosan elfogadott, hogy a terepmunka „pozicionált” (Eriksen–Nielsen 2013:152) és az etnográfia (mind a terepmunka, mind a kész mű, az etnográfiai írás gyakorlata) nemileg meghatározott (*gendered*) jellegű, olyan szituációba ágyazott tudás (Haraway 1988, magyarul 1994:121–141), ami a hatalom és az alárendelődés közötti viszonyrendszerben termelődik (Lamphere et al. 1997:5). Lamphere és munkatársai szerint az „antropológus saját pozicionáltsága többdimenziós és a kontextus, valamint a történelmi körülmények függvényében változó” (Lamphere et al. 1997:5), és egyaránt befolyásolja az adatgyűjtés és -feldolgozás folyamatát, ahogy előbbit a beszélgetőtársak sajátos szociokulturális pozíciója és a helyi életvilág időbeli változása is alakítja. A terepen megismert etnográfiai igazság pedig minden esetben természetéből következően részleges (Clifford 1986:7).

12.

Az 1980-90-es években egyre inkább elterjedtek a különböző kollaboratív kutatások és együttműködésre alapozott antropológiai gyakorlatok. (6) A feminista antropológia is arra törekedett, hogy összegyeztesse az antropológus és a beszélgetőtársak eltérő meglátásait és értelmezését kollaboratív és reciprok (pl. reciprok etnográfia – *reciprocal ethnography*, Lawless 1991, 2019) (7) megközelítéseket alkalmazva, hiszen fókuszában a helyi hangok, a hatalmi viszonyok és a reprezentáció kérdése állt (Lassiter 2005a:90–91).

13.

A kutató–„kutatott” közötti viszony átalakulásával megváltozik a helyi társadalom tagjainak megnevezése is. A kezdetben adatközlőnek, majd beszélgetőpartnernek tekintett „kutatottak” a kutatás egészében a tudástermelés és az értelmezés folyamatában aktívan részt vevő konzultánssá, együttműködő partnerré (*collaborator*), résztvevővé (*participant*) vagy társ-, illetve tapasztalati kutatóvá (*co-researcher*, *researcher*) válnak (Lajos 2015, vö. Nagy 2018:109). Ezzel a helyiek kikerülnek a rendszerint passzivitással jellemzett kutatás alanya, a megismerés tárgya szerepből, és a kutatóval dialektikus viszonyban kapnak helyet saját életviláguk értelmezésében, illetve a lokális társadalmi gyakorlatok jelentésvilágának megteremtésében is.

14.

A szociokulturális antropológiában a helyiekkel a kutatás minél több színterén kialakított együttműködésre alapozott (kollaboratív) kutatás részvételi fordulatát a *Writing Culture* és a feminista kritika után a 2000-es évek közepén Arjun Appadurai *Kutatáshoz való jog* (2006) című írása hozta el (Harper–Gubrium 2017:5). Appadurai tanulmányában amellet érvel, hogy a kutatás bármelyik ember életében stratégiai jelentőségre tehet szert a mindennapokban történő eligazodás során a demokratikus államokban. A kutatáshoz való jogon Appadurai az „olyan eszközökhöz való hozzáférés jogát” érti, „amelyek révén bármely polgár módszeresen képes növelni azt a tudásállományt, ami számára a leginkább nélkülözhetetlen életben maradásához és állampolgári jogainak érvényesítéséhez” (Appadurai 2006/2011:66). A részvételi kutatások az emberek képességét fejlesztik a tudományos jellegű tudástermelés elsajátításához a dokumentációs folyamatokon keresztül (vö. Harper–Gubrium 2017:5), a módszeresség és kritikus hozzáállás alapjain. Carolyn Fluehr-Lobban (2008) „etikailag tudatos” vizsgálati modellnek nevezi a kutatásban részt vevőket a kutatási folyamat minden fázisába partnerként bevonó kollaboratív, részvételi kutatást. A 2010-es évektől megszaporodtak a kollaboratív szemléletmódra épülő, részvételi gyakorlatokat alkalmazó kutatások, amelyek módszertana egyáltalán nem egységes.

15. A részvételi folyamatokat és a képessé tétel, a felhatalmazás (*empowerment*) folyamatát is átszövi a hatalom posztstrukturalista képzete. Ez a hatalmat olyan mindenhol jelenvaló, decentralizált erőforrásként értelmezi, amely bárhol hatást gyakorolhat, hiszen bárhonnán származhat (Foucault 1978 [1976]:93), hatásai egyáltalán nem állandóak, és amely irányíthat akár elutasítással, akár beleegyezéssel (Kesby 2005:2040). A hatalomgyakorlás tehát helyzetekhez kötött, adott stratégiai pozíciók birtokában az egyének, csoportok hatalommal rendelkeznek – ennek értelmében a kutatók is. A tudáson keresztüli felhatalmazás egyszerre jelenti azt, hogy kitágul a tudástermelésben részt vevők köre, avagy demokratizálódik a tudás előállításának folyamata, és azt, hogy a szakértelem különböző típusai (akadémiai, helyi stb.) támasztanak egymással szemben kihívásokat (Gaventa–Cornwall 2008:174). Ez utóbbi azt is magában foglalja, hogy felértékelődik a hétköznapi (helyi) tudás, mely a lokális problémamegoldásban szakértelemként tételződik. A felhatalmazáshoz kapcsolódó jelentős dilemma, hogy miként marad meg a képessé tétel a részvételi kutatások keretén kívüli, attól radikálisan eltérő kontextusokban (Kesby 2005:2057)? Átemelődik-e és működik-e a megnövekedett döntési és cselekvőképesség a mindennapokban, az egyének életvilágában?
16. A hatalom kérdése mellett a részvételi folyamatok tipikusan sokat tárgyalt ügye a részvétel fogalmának jelentéstartalma, természete (Rahmena 2010[1992]), formája (Bergold–Thomas 2012) és a részvétel fokozatai (pl. társadalmi részvétel esetén Radácsi 2005, 2006). A részvétel potenciális mélysége vagy éppen felszínessége (Cornwall–Jewkess 1995:1669) a kutatási folyamat egészére vonatkozó ellenőrzéssel és hatalommal függ össze. Mély részvételről akkor beszélhetünk, ha az érintett helyieknek van lehetősége a kutatási folyamat felett ellenőrzést gyakorolni és hatalmukban áll a kutatásra vonatkozó döntések jogával élni (Cornwall–Jewkess 1995:1669).
17. A részvételi kutatások egyik nehéz dilemmája az, hogy az akadémiai kutatók miként tudják a „részvételi folyamatban megtartani a résztvevőket tényleges résztvevőknek, és elkerülni, hogy a vizsgálat partvonalára sodródva kutatási alanyokká váljanak, akik adatokat szolgáltatnak az »igazi« kutatóknak” (Király–Miskolczi 2016:127). Az is megtörténhet, hogy az érintettek érdektelenek, esetleg a kutató legnagyobb igyekezte ellenére sem kívánnak együttműködni, „vagy éppen azok, akiket munkatársként kezelnénk, folyamatosan visszaosztják ránk a »nagy fehér főnök« [t.i. a hatalommal bíró, egyedül vagy néhány társával döntéseket hozó vezető] szerepét” (Nagy 2016:52; beszúrás a szerzőktől)
18. A helyiek részvétele mellett fontos az is, hogy az akadémiai kutatók miként tudnak maguk is mély résztvevőként jelen lenni és bevonódni a részvételi folyamatba, például ha a tudományos vizsgálat közösen meghatározott témája kevéssé vonja be őket a kutatásba. Ez a politikai és episztemikus részvétel (Heron 1996) közötti különbségtételre, a bevonás, bevonódás és bevonódottság közötti összefüggésekre világít rá. Előbbi „az érintettek bevonását jelenti a közös gondolkodásba és a kutatásra vonatkozó döntéshozatali folyamatokba”, utóbbi a bevonódás és bevonódottság kérdését veti fel, vagyis az „érintettek mint megismerők részvételére és kutatási alanyokként történő bevonódására vonatkozik a kutatás folyamatában” (Lajos 2016:208 és lásd részletesebben az akciókutató Gelei Andrással készített interjút – Lajos 2018). Az elméleti fejezet következő részében a szociolingvisztika terephöz

és részvételiséghez kapcsolódó, munkánk megértéséhez nélkülözhetetlen felismeréseit tárgyaljuk röviden.

2.2. Terep, együttműködés és részvétel kérdése a szociolingvisztikában

19.

Több diszciplína szakembereit magában foglaló kutatásunk egyik irányát a szociolingvisztika tudományága jelenti, amely születésétől fogva, azaz az 1960-as évektől kezdve interdiszciplináris vállalkozás a nyelvészet és a társadalomtudományok háttérmezsgyéjén. A tudományág ma már számos ponton átfedést mutat a kulturális, és kiváltképp a nyelvészeti antropológiával, különösen a terepfelfogás megváltozása és a kutató–„kutatott” viszony tekintetében. Ezekhez a dilemmákhoz azonban más úton jutott el a tudományág, és ezek a kérdések még mindig nem minden esetben válnak reflektálttá. A terület korai kutatói és az ő követőik (a variacionista szociolingvisták) a mai napig elsősorban a pozitivistá tudományos szemlélettel átítatott kvantitatív szociológiai kutatások elméleti és módszertani alapvetéseiből mérítene, módszereik része, hogy a nyelvi változatosságot demográfiai változók (életkor, nem, osztály stb.) mentén térképezzék fel. A szociolingvisztikán belül azonban korán megjelentek azok a hangok is, amelyek ennek kritikájaként inkább az antropológia megközelítésére támaszkodtak, így a nyelvi gyakorlatok társadalmi beágyazottsága mellett a vizsgálat tárgyává a társadalmi és kulturális gyakorlatok nyelvi-diszkurzív konstruáltságát tették (lásd Duranti 1997).

20.

Erre a kiindulópontra épített Dell Hymes is (1974), aki a szociolingvisztika kérdéseinek etnográfiai kutatása mellett érvelt. Hymes legfőbb kritikája az volt, hogy a kutatás fókuszja a funkció helyett a nyelvi struktúrán van, a kontextusról leválasztott nyelv vizsgálata azonban nem alkalmas arra, hogy a társadalomban betöltött szerepét azonosíthatóvá tegye, noha a szociolingvisztika egyik célja épp ez volna. Ezt a gondolatot fedezte fel újra az a kortárs irányzat, amely magára kritikai szociolingvisztikaként hivatkozik (Bodó–Heltai 2018). A nyugati világban megnövekedett intenzitású migráció és a kommunikációs technológiák fejlődése (azaz: a szemiotikai erőforrások mobilitása) a kétezres évek elejére olyan komplexitást eredményezett, amely az etnográfiai módszerekhez való visszanyúlást motiválta a szociolingvisztikai kutatást végzők körében (Blommaert 2010). A terep antropológiai fogalmának fentebb részletezett megváltozása azonban más implikációkkal is járt a tudományterület számára: mivel a kutató akár a saját közvetlen kulturális és nyelvi környezetét is vizsgálhatja, így kézzelfoghatóbbá vált annak az igénye, hogy olyan kutatási módszereket dolgozzanak ki, amelyek közvetlenül is hatással lehetnek a kutatás résztvevőire (Van der Aa – Blommaert 2017).

21.

Ennek a célnak egy korai megfogalmazását Deborah Cameron és szerzőtársai (1992) adták, akik olyan kutatások megvalósítását sürgették, amelyek egyszerre szólnak a résztvevőkről, valamint velük és értük zajlanak (eredetiben: *research on, for and with the participants*). Kétségtelen ugyan, hogy William Labov, a variacionista szociolingvisztika pionírja már korán felhívta a figyelmet annak szükségességére, hogy az empirikus kutatások eredményeit a vizsgált közösségek javára használják föl (Labov 1972, 1982), Cameronéktól eltérően azonban ő még nem tett kísérletet arra, hogy a kutató és a „kutatottak” közötti távolságot felszámolja vagy legalább csökkentse. A hierarchiának e transzformációját a képviselő, pártfogás és a hatalommal való felruházás keretei között képelték el (Cameron et al. 1993). Két évtizeddel később azonban Mary Bucholtz és szerzőtársai (2016) arra hívták

fel a figyelmet, hogy még ez a megközelítés is túlságosan paternalisztikus, ezért ők a kíséret (*accompaniment*) fogalmát vezették be. Ezzel azt kívánták kifejezni, hogy nem hatalmat szeretnének adni a résztvevőknek, hanem őket is már eleve gazdag élettapasztalattal rendelkező szociopolitikai cselekvőnek tekintik. Ennek példás megnyilvánulása volt, amikor a kaliforniai középiskolákban végzett kutatásuk során az egyik diákot végigkísérték azon az úton, hogy különböző módokon ki tudjon állni a nyelvi (és egyben társadalmi) egyenlőtlenségek ellen (Ferrada et al. 2020). Munkájuk azonban nem tért ki arra az antropológiában jól ismert és körüljárt dilemmára, hogy mi történik akkor, amikor a kutatók elhagyják a terepet. Ez általában a kutatási projekt lejártával valósul meg, de a világjárvány épp egy olyan helyzetet eredményezett, amikor a kutatóknak önszántukon kívül kellett visszavonulniuk az eredeti terepről – akár egy kizárólag digitálisan létrehozott terepre.

22.

A következő két fejezetben a 2019 telén indult saját részvételi kutatásunkat mutatjuk be. Először arról írunk, hogy az átalakult helyzetben kutatócsoportunk miként folytatta munkáját és ez hogyan járult hozzá a részvételiség-konceptiónk és -gyakorlatunk kialakításához. Majd a helyi (moldvai csángó származású) és nem helyi (akadémiai kutató) résztvevők esetében is egyaránt a mély részvétel és bevonódás kialakítására törekvő CserCseTare-projektünket tárgyaljuk röviden.

3. Lehetőségek és adottságok: egy részvételi nyelvészeti etnográfiai kutatás kezdete járvány idején

23.

A 2019 decemberében indult részvételi nyelvészeti etnográfiai kutatásunkat (a kutatás háttéréről lásd még Bodó–Lajos 2020) egy jelenleg 11 fős nemzetközi kutatócsoport keretében valósítjuk meg, amelyben a tudományos életpálya különböző szakaszain álló (fiatal, PhD-hallgató, illetve szenior) kutatók dolgoznak együtt. Tagjaink között vannak Magyarországon, Romániában, Spanyolországban (2020–2021) és Finnországban élő szociolingvisták, alkalmazott nyelvészek, egy közgazdász és egy kulturális antropológus. Ami kutatócsoportunk munkáját alapvetően meghatározta, az a tagok változatos felkészültsége és gyakorlati tapasztalata volt a részvételiség, a nyelvészeti etnográfia és a moldvai csángó témákban, valamint az, hogy különböző módon viszonyultak a terepmunkához és sokféle elköteleződéssel kezdték meg a részvételi kutatás folyamatát (Fazakas–Barabás 2020:113–114). Kutatócsoportunk sokszínűsége, ami a tagok gyakorlati és elméleti jártasságának sokféleségéből, továbbá a több tudományterületi megközelítésből adódott, egyszerre volt lehetőség és kihívás az együttműködés terén – egyik kutatótársunk megfogalmazásában a „csoportnak a diverzitás ad erőt”.

24.

A nyelvészeti etnográfia egy olyan, a kortárs kritikai szociolingvisztikában is előszeretettel alkalmazott megközelítésmód, amely egyszerre kínál módszertani, megismerési és műfaji keretet nyelvi kérdések vizsgálatára (Heltai 2020, Szabó 2022). Az etnográfiai megalapozottság teszi lehetővé a nyelvi gyakorlatok, vagyis az ismételt nyelvi tevékenységek társadalmi és kulturális beágyazottságának és szocioökonómiai-politikai kontextusának vizsgálatát – vagyis, ahogy Monica Heller és munkatársai (2018) keretezik, olyan nyelvi-társadalmi kérdéseket, amelyek tényleg számítanak a beszélők számára (lásd még Blommaert–Dong 2010, Heller 2011, Snell et al. eds. 2015).

25. Résztvételi nyelvészeti etnográfiai kutatásunk célja a nyelvi revitalizáció és szocializáció jelenségének longitudinális vizsgálata volt a moldvai csángók körében úgy, hogy az érintett helyiekkel (helyi résztvevőkkel) együtt hozunk meg bizonyos döntéseket a kutatási folyamatra vonatkozóan (pl. a kutatás témájának meghatározása). Ennek keretében a moldvai csángó nyelvi revitalizációs folyamatokba bevont beszélők változó nyelvi gyakorlatait kívántuk megismerni, vagyis azt elemezni, ahogyan ezek az emberek a mindennapokban beszélnek, és ahogyan különböző regisztrált beszédmódokat, néven nevezett nyelveket (pl. *tiszta magyar*, *romány* vagy *csángós*) értékelnek. Ezen belül azonban nem határoztunk meg konkrét témákat, annak a folyamatnak a támogatása érdekében, hogy a kutatási kérdéseket közösen fogalmazhassuk meg az adott helyi résztvevők érdeklődésének függvényében.
26. A moldvai csángó településeken élőknek különböző formában (tanóra keretében állami oktatási intézményekben, szabadon választott délutáni foglalkozásként vagy nyári táborokban) és szinteken (óvoda, általános iskola és felnőttoktatás) van lehetőségük magyarul tanulni. Ezeket a nyelvtanuláshoz kapcsolódó tevékenységeket azonban nem egyértelműen a nyelvi revitalizáció gyakorlataiként tartják számon a helyiek. A magyartanulás megvalósul többek között óvodai környezetben napközbeni vagy délutáni foglalkozásként (pl. Lészpeden, *Lezpezi*), a helyi román állami általános iskolában a magyar mint anyanyelv órákon, illetve azokon kívül délutáni foglalkozások keretében, felnőttoktatásként (pl. Pusztinán, *Pustiana*), továbbá Csíkszeredában a helyi középiskolákban továbbtanuló moldvai csángókat is elszállásoló kollégiumban. A nyelvi revitalizációs és szocializációs folyamatok empirikus kutatásának eredeti helyszíne éppen ez utóbbi, a csíkszeredai Csángó Továbbtanulók Közösségének kollégiuma volt.
27. 2020 januárjában nyitókonferenciát rendeztünk Budapesten, amelynek célja a tudásmegosztás és a csoport tagjainak a moldvai csángókra, a nyelvészeti etnográfia-ára és a résztvételi szemléletmódra vonatkozó tudományos munkásságának megismerése volt. Ezt követően 2020. január végén utaztunk el első terepmunkánkra a helyben csíkszeredai csángó bentlakásnak nevezett Csángó Továbbtanulók Közösségének kollégiumába. Majd egy hónappal később a Covid-19-világjárvány a magyarországi és romániai hétköznapokat is teljesen átalakította (résztvételi kutatásunk első évét az 1. ábra mutatja, melyen a függőleges szaggatott vonal jelzi a járvány kezdetét).
28. Terep „híján” 2020 tavaszán tudatosan kezdtünk foglalkozni az akadémiai (nem helyi résztvevőnek nevezett) kutatótársak részvételiségről szerzett elméleti és gyakorlati ismereteinek gyarapításával, például tapasztalati tanulással bővíteni az együttműködési gyakorlatok tárházát és kialakítani egymás között a bevonódáshoz szükséges bizalmi teret.
29. 2020 áprilisában és májusában, amikor egyértelművé vált a járványhelyzet elhúzódása, első lépésben klasszikus kutatási módszerekhez nyúltunk és fókuszcsoportos interjúkat készítettünk az intézmény már felnőtt alumnusaival. Véndiákprojektünk keretében ezeket Fazakas Noémi és Barabás Blanka kutatótársunk készítette online a korábban a csíkszeredai bentlakásban élő moldvai csángó származású fiatal, húszas éveik elején járó nőkkel és férfiakkal (Fazakas–Barabás 2020). A beszélgetések témája elsősorban a Csángó Továbbtanulók Közösségének

tagjaként szerzett nyelvi tapasztalatokra és élményekre fókuszált. Mindez a kapcsolatépítés mellett azt a célt is szolgálta, hogy a terepre történő visszatérés előtt még jobban megismerhessük a bentlakás környezetét és a diákok ott töltött mindennapjait.

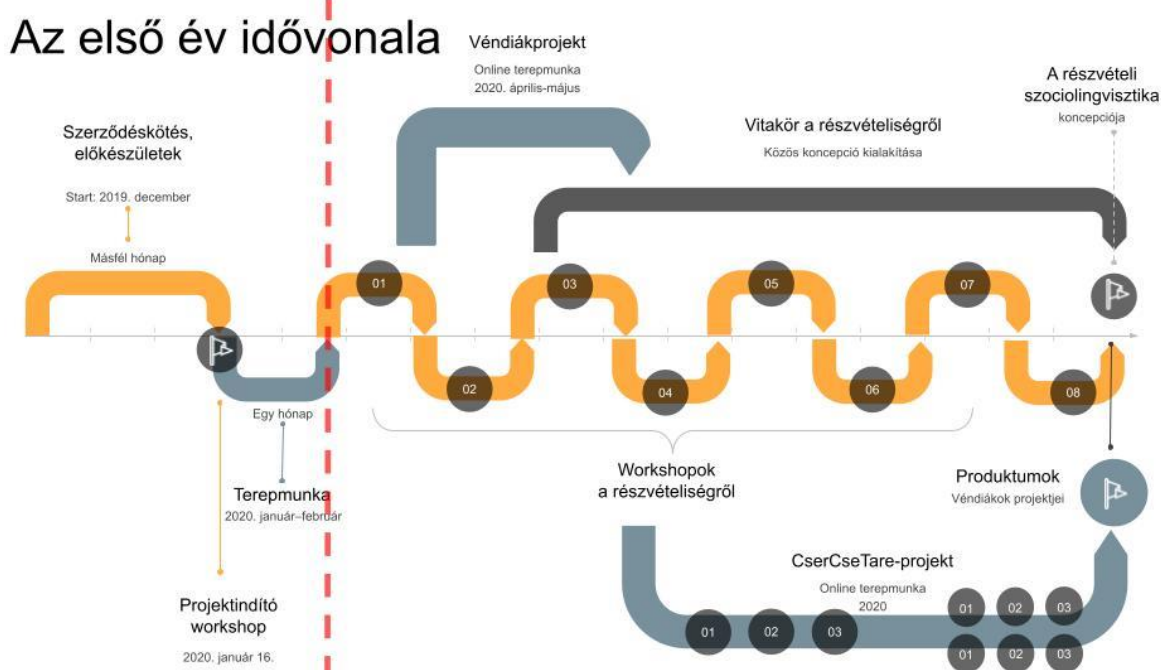
30.

A mélyebb részvétel és bevonás érdekében 2020 őszén közvetítő (helyi résztvevőnek nevezett) kutatók együttműködésével online részvételi kutatást végeztünk. A továbbiakban először a kutatócsoport működési módját részvételi alakító folyamatot tárgyaljuk, majd a részvételiséget megvalósító CserCseTare-projekteket.

3.1. Részvételiség, bevonás és bevonódás a kutatócsoport működésében

31.

A járvány első hullámában radikálisan átalakult körülményeket (pl. az online találkozók mint bevett munkatér kialakulását) arra használtuk fel, hogy tudatosan törekedjünk kutatócsoportunk részvételiség-konceptiójának közös kialakítására, például a csoport működésében a részvételiséget támogató gyakorlatok segítségével. Ennek érdekében a nemzetközi és országos körű lezárások idején és a „karanténidőszakban” kifejezetten tanulóközösségként működő csoportunk a 1) digitális workshopokon és 2) a vitakör a részvételiségről nevet viselő online találkozókra elsősorban a professzionális kutatók, vagyis a nem helyi részt vevő csoporttagok képzését és a sokszínű szakmai tudások, illetve egyéni kompetenciák kibontakoztatását helyezte előtérbe. Mindebben kiemelt szempont volt a részvételi kutatóvá válás folyamatának tudatos támogatása.



A részvételi nyelvészeti etnográfiai kutatás első évének történései
(készítette Bodó Csanád, 2020)

32. Kutatócsoportunk tagjainak részvételi kutatóvá válása egyéni ütemben történt. A folyamat során, vagyis a részvételi kutatás melletti elköteleződés, a tudományos vizsgálatok mikéntjére vonatkozó szemléletmódbeli váltás esetében nemzetközi (Wicks, Reason és Bradbury 2010) és magyar (Lajos 2018) példák támasztják alá a szakmai, terep- és élettapasztalatok jelentőségét. Ezekben a változás legtöbbször személyes találkozások és tudományos, szociokulturális és politikai felismerések sorára vezethető vissza, amelyek rendszerint tudatosítják a kutatókban relatív hatalmi helyzetüket és a státuszukból adódó előnyöket, valamint ennek következményeit a tudományos munka folyamatában, a tudástermelésben és a „kutatottakról” előállított reprezentációkban. Ezen túlmenően a kutatás többek esetében a társadalmi felelősségvállalás közvetlenül alkalmazott eszközévé és a cselekvés, akció kiindulópontjává válik.
33. Kutatócsoportunkban a részvételi kutatóvá válás folyamatának támogatása érdekében 2020 márciusától kezdve workshopokat szerveztünk, amelyeken a tapasztalati tanulást alkalmazva a részvételiség és a csoportműködés különböző aspektusait vitattuk meg kis csoportokban egymás között vagy nagy csoportban közösen, és célként tűztük ki a részvételiségre vonatkozó közös koncepciónk kialakítását. Olyan kérdéseket tárgyaltunk, mint például milyen fokú részvételiséget és milyen mértékű bevonódást tudunk elképzelni a kutatásban, mit értünk a partnerség és a képessé tétel, felhatalmazás fogalmán vagy célunk-e közvetlen pozitív irányú változásokat előidézni a helyi résztvevők életében a kutatás folyamán.
34. A workshopokat havi rendszerességgel tartottuk a részvételiséghez kapcsolódó fenti felvetések megvitatása, a kutatói reflexió megerősítése, az önképzés megvalósítása és a csoportműködés részvételi formájának támogatása érdekében. Ezekben az alkalmon a csíkszeredai csángó bentlakás vezetője is részt vett. A workshopon csoportszinten és egyénileg is saját kutatói elköteleződésünket alapoztuk meg a részvételiség jegyében végzett kutatás iránt, és a járványhelyzet közepette megvalósítható vizsgálati lehetőségeket tárgyaltuk újra és újra.
35. Kétségtelen, hogy ebben a közös vállalkozásban minden résztvevő nagy utat tett meg. Ennek egyik szükségszerű eredménye saját részvételiség-koncepciónk kialakítása volt, aminek tartalma minden bizonnyal kutatócsoportunk diverzitásával is nagyban összefügg. Részvételiség-koncepciónk alapja vállaltan a *progresszív* és a bevonódás mértékének változatosságát a professzionális kutatók oldaláról is tudatosan *megengedő részvételiség* lett – vagyis kutatócsoportunk értelmezése alapján a részvételiség a *progresszív*, *dinamikus* és *megengedő* jelzőkkel írható le (összefoglaló és terepjegyzet, workshop a részvételiségről, 2020. június 25.). Ez egyrészt elismeri azt, hogy a részvételiség mindenki esetében egyéni, kumulatív folyamat (*progresszív*), amelybe az emberek eltérő tapasztalatokkal és tudással kapcsolódnak be. Másrészt teret enged annak, hogy a részvételiség mélysége és intenzitása változhat (*dinamikus*) egy négyéves kutatás alatt, és elfogadja azt, hogy a részvételi kutatóvá válás folyamatában mindenki egyéni ütemben halad (*megengedő*) és ebből következően adott tevékenységekben egy bizonyos ponton még nem tud vagy nem szeretne részt venni. Ez ugyanakkor időszakosan akár a részt nem vételt, a háttérben maradást vagy a csendes, szemlélődő, támogató jelenlétet (*megengedő*) is magában foglalhatja.

36.

Mivel célunk volt minden szereplő autonómiájának megőrzése, a kutató–„kutatott” viszony kiegyenlítettebb és partneribb kapcsolattá alakítása a kutatás egész folyamatában, kezdve a kutatás témájának meghatározásával, így fontosnak tartottuk odafigyelni a kutatás minden résztvevőjének megnevezésére. Kutatásunkban minden tagot, professzionális kutatókat és helyieket egyaránt *résztvevő*nek nevezünk. Ennek oka az, hogy nem tudtunk arra vonatkozóan megnyugtató döntésre jutni, vajon mennyire célravezető a helyi résztvevőket kutatónak nevezni, többek között a *kutatás* szó többféle helyi jelentése miatt. A *helyi* és *nem helyi* jelzővel a tapasztalatok és szakértelem különbözőségét és nem a hierarchiáját jelöljük, ahogy Lawless reciprok etnográfijában (1991, 2019) is a helyiek *résztvevő*-ként történő megnevezése is a kutató és „kutatott” közötti hierarchikus viszony megkérdőjelezését mutatja. Jelenleg a helyi résztvevők körébe a moldvai magyaroiktatásban egykor vagy most is érintett emberek tartoznak, akik Moldvára vonatkozó szakértelemmel és helyi tudással bírnak, szakértők a saját életvilágukban, a nem helyi résztvevők alatt pedig a tudományos munkában és adott diszciplínában jártas akadémiai kutatókat értjük.

37.

Részvételi kutatásunkban a helyi résztvevőkkel végzett közös munka előkészítését, vagyis az akadémiai kutatók részvételi kutatóvá válását támogató reflexiós csoportfolyamatokat is a részvételi kutatás részének tekintjük. Ebben a folyamatban az egyéni és csoportos reflexióra vonatkozó adatgyűjtés módszere egyrészt a kérdőív volt, másrészt jegyzeteket és összefoglalókat készítettünk a workshopokról és vitakörökről, az alkalmakat videófelvételen rögzítettük, illetve terepnaplót vezetünk. Már magát a részvételi kutatóvá válás és a részvételi működésmód csoporton belüli folyamatait is a reflexió és a tudományos munka terepeként értelmeztük. Ez a gyakorlatban azzal a következménnyel is járt, hogy a professzionális kutatók a részvételiség reflexióra helyezett hangsúlyának köszönhetően önmaguk is a kutatás „alanyaként” tételeződtek. Ennek felismerése köszön vissza egyik kutatótársunk – a tanulmány címéül választott – szavaiban is: „kihúztuk a lábunk alól a szőnyeget!”, vagyis „megfigyelőből” a reflexiónak és a részvételiség, bevonódás és bevonódottság megtapasztalásának köszönhetően magunk is „megfigyeltekké” váltunk.

38.

2020 őszén valósult meg csoportunk harmadik típusú projektje (CserCseTare), amely a helyi résztvevők (vagyis a moldvai magyaroiktatásban valamikor részt vett helyiek vagy a csíkszeredai csángó továbbtanuló közösség volt diákjai) bevonását és részvételét tűzte célul. A következő fejezetben ennek folyamatát mutatjuk be részletesebben, miközben a járványhelyzet okozta megváltozott körülmények között végzett terepmunkához és részvételiséghez kapcsolódó dilemmákat foglalkozunk meg.

3.2. A CserCseTare-projektek

39.

2020 nyarán megterveztük az ősszel indítandó mély részvételiséget célzó alprojektünk menetét. A helyi résztvevők toborzása mellett döntöttünk, mert a részvételi kutatásokban fontos elem az önkéntesség és a személyes elköteleződés a téma és a közös munkába való bevonódás iránt. 2020 szeptemberében első lépésként felhívást tettünk közzé *Társkutató kerestetik!* címmel, vagyis olyan helyi résztvevőkkel

szerettünk volna közös munkát kialakítani, akik korábban a csíkszeredai Csángó Továbbtanulók Közösségének tagjai voltak.

40. A felhívás szövegében három dologra fektettünk hangsúlyt. Egyrészt közérthetően és röviden leírtuk a részvételi megközelítés lényegét – együttműködés és közös munka – és a kutatás tág tematikus fókuszát, a nyelvi tapasztalatokat. A társkutatók feladata volt, hogy olyan szereplőket vonjanak be a kutatásba, akik valamikor részt vettek a moldvai magyaroiktatásban, de nem tanultak tovább Csíkszeredában. „Velük közösen, a mi együttműködésünkkel, egy olyan kérdést dolgoznátok fel ebben a szakaszban, amit ti magatok fontosnak gondoltok, és kapcsolódik a faluban meglévő (nyelvi) tudáshoz. Ez lehet például olyasmi, ami a román, a magyar vagy a csángó nyelv mai szerepéről szól a faluban” – állt a felhívásban.
41. Másrészt a reflexió jelentőségét kiemelendő kérdéseket vetettünk fel arra vonatkozóan, hogy a leendő helyi résztvevők milyen összefüggéseket fedeznek fel saját életük eseményei és a csíkszeredai magyar nyelvű középiskolai tanulmányok között. Például: „Gondolkodtál már arról, hogyan alakult volna az életed, ha nem Csíkszeredában tanulsz tovább? Hogy milyen lenne, ha nem magyarul tanultál volna? Hogy kinek mit jelent csángónak lenni, és románul, magyarul vagy csángósan beszélni?”
42. Harmadrészt a „semmit rólunk nélkülünk” elv alapján és a kutatás demokratizálására irányuló törekvéseknek köszönhetően fontosnak tartottuk azt is megjeleníteni, hogy a helyi résztvevők saját hangját is szeretnénk hallhatóvá tenni és „velük együttműködésben közösen olvasni és értelmezni saját életvilágukat”. Ellentétben azzal, ahogy Geertz fogalmazott (2001:193) a rapport esetében, miszerint a „bennszülött fejével való gondolkodás” révén az antropológus a lokális életvilágokat a helyiek „vállá felett” el tudja olvasni. Vagy másként, az antropológus a „bennszülött” mellett áll és „vele egy irányba néz, s közben beszélget vele a látottakról” (Nagy 2018:109). Ezért az alábbi mondatok is bekerültek a felhívás szövegébe: „Nem lenne jó, ha végre a csángók is elmondanák, kik ők, és mit gondolnak a világról? Csatlakozz hozzánk, hogy együtt keressünk választ ezekre a kérdésekre, és közben megismerkedjünk a tudományos kutatás gyakorlatával! [...] Mi hiszünk abban, hogy a kutatás és az így szerzett tudás mindenkié lehet!”
43. A toborzás részeként a felhívást személyes megkeresésekkel is kiegészítettük. Mindezek eredményeképpen két helyi résztvevővel kezdtük meg a közös munkát, a mély részvételiségre törekvő alprojektünket. Mindketten húszas éveikben járó fiatal személyek. Velük együttműködésben két részvételi projektet indítottunk, amelyeket CserCseTare-projekteknek (8) neveztünk. Ez a kutatási folyamat minden szereplő esetében egyaránt épített 1) az önkéntes részvételre, 2) a bevonódásra, 3) a partnerségben végzett közös munka melletti hosszú távú (legalább 3-4 hetes) elköteleződésre és 4) egy kutatási adatokat és eredményeket tartalmazó anyag (*produktum*) létrehozására.
44. Mindkét részvételi projektünkben háromféle szereplő működött együtt. Egyrészt voltak a *közvetítő kutatóársak*, Botezatu Isabela és Fazakas-Timaru Carina (ők történetesen mindketten doktori tanulmányokat folytatnak) mint olyan helyi résztvevők – korábban az antropológiában „kulcsadatközlők”, „kutatási asszisztensek” –, akik kapcsolataikon keresztül megszervezték a helyi résztvevők csoportját. Másrészt voltak olyan helyi résztvevők, akik (valamilyen módon) érintettek

voltak a moldvai magyartanításban. Harmadrészt pedig a nem helyi résztvevők (hivatásos kutatók) *elkötelezett kísérők* voltak, vagyis a részvételi alprojekteket támogató szereplők. A kísérlet (Bucholtz et al. 2016) fogalmának használatát egyrészt az alábbiakra alapoztuk: 1) Bucholtzéhoz hasonlóan mi magunk is sokszínű élettapasztalattal rendelkező szociopolitikai cselekvőnek és 2) a változás eléréséhez már eleve hatalommal rendelkező személyeknek tekintjük a moldvai csángó származású helyi résztvevőket, akik 3) saját világukban reflexív és értelmező módon vannak jelen (Geertz 2001). Másrészt a kísérőknek nem volt célja az érdekvépviselet, a pártfogás vagy az egyenlőtlen hatalmi viszonyokra épülő segítő, felhatalmazó, támogató szerep valamelyikének betöltése, hanem az elkötelezett kísérők a kutatási helyzeteket megelőző és követő megbeszéléseken, illetve magukon a minden típusú résztvevőt magában foglaló találkozásokon kísérték végig azt a folyamatot, aminek szándéka a részvételt és a bevonódást támogató kommunikációs színtér kialakítása volt.

45.

CserCseTare-alprojektünk kezdetén három úgynevezett felkészítő alkalmat tartottunk a közvetítő kutatóknak és a nem helyi résztvevőknek. Ezek célja a megismerkedés volt egymással és a részvételi szemléletmóddal a tapasztalati tanulás és reflexiós gyakorlatok segítségével. Ezeken az alkalmakon a nem helyi résztvevők (hivatásos kutatók) közül szinte mindenki részt vett legalább egyszer. Az elkötelezett kísérők – vagyis a CserCseTare-projektek egész folyamatában jelen lévő nem helyi résztvevők – Barabás Blanka, Gáspár Judit, Petteri Laihonen és Lajos Veronika voltak. A reflexiónak és a részvételi kutatás során történtek tudatosításának nagy fontosságot tulajdonítunk, így 2020 októberében az egyik felkészítő alkalommal feltettük a kérdést: „Nektek most mit jelent a részvételiség?”. Az egyik nem helyi résztvevő alábbi válasza – „múlt hétfőn volt egy bizonyossági pontom, [...] a hierarchiák felszámolása érvényesíthető egy kutatásban is – ez nekem nagyon fontos lett elméleti szinten is...” (2020. október 19.) – abban erősített meg minket, hogy minden részvételi kutatás esetében nélkülözhetetlen a részvételi kutatóvá válás folyamatának támogatása, az önreflexió gyakorlása.

46.

A CserCseTare-projektekbe a felkészítő alkalmak során kapcsolódtam be. A senior kollégák arra kértek meg, hogy a második alkalomra tervezek foglalkozást a saját doktori kutatásom zajló terepmunka-tapasztalataira támaszkodva, ahol hasonló módon azzal kellett megbirkóznom, hogy a terep egyik pillanatról a másikra megszűnt, és azt egy saját magam által konstruált digitális tereppel kellett pótolnom. E felkérés egyszerre volt megtisztelő és zavarba ejtő: úgy éreztem, életkorban és státuszban hozzám nagyon közel álló személyek előtt kell a szakértő szerepében tetszelegnem, miközben az akadémiai szféra más tereiben lépten-nyomon azt éreztetik a doktoranduszokkal, hogy ők még csak a szakma kisinasai. Megilletődöttségemen az sem segített, hogy e cikk egyik társszerzője külön felhívta arra a figyelmemet, hogy egyedüli férfiként leszek jelen a találkozón. Meglehetősen tartottam tőle, hogy ezek együtt kellemetlen érzéseket szülhetnek, és a következő találkozáskor néha „úgy éreztem, hogy túlbeszéljük a dolgokat (azért Isa és Carina is végzett már terepmunkát!), de nem láttam az arcukon azt az ifjonti hév okozta kiábrándultságot, ami az én arcomra ülne ki, ha úgy érezném, hogy nem bíznak a képességeimben” (Szabó Gergely, terepmunkanapló, részlet, 2020. október 26.). Eddig is az etnográfiai kutatás sajátosságának tekintettem, hogy mindenkit a saját életvilágának szakértőjeként kezelünk, a CserCseTarét előkészítő foglalkozások, valamint az Isával és Carinával való közös munka viszont azt mutatta meg nekem, hogy a részvételi kutatás során a

szakértőség hangot és megerősítést is kap. És ez nagyon is megéri, még akkor is, ha ez sok időt és beszélgetést igényel, ami az adott pillanatban terhesnek tűnhet.

47.

A felkészítő alkalmakon számos kérdésről beszélgettünk a résztvevőkkel, többek között a kutatás fogalmáról, a boldogulásról vagy a moldvai értelmiség kérdéséről. Végül arra a döntésre jutottunk a közvetítő kutatótársakkal (Isával és Carinával), hogy a helyi résztvevőkkel folytatott együttműködés során nem fogjuk használni a *kutatás* szót a CserCseTare-együttműködésben, hanem helyette a *projekt*, illetve a kutatási adatokat és eredményeket tartalmazó *anyag* helyett a *produktum* kifejezésekkel fogunk élni. Vagyis a közös munka egy 3-5 találkozási alkalomra szóló projekt, amelynek keretében egy-egy produktum készül.

48.

A projekt és produktum szavak tudatos használata két szempontból is jelentőséggel bír. Egyrészt támogatja, hogy a közös munkafolyamat a helyi résztvevők számára is olyan nyelvi környezetben történjen, ami nem idegen, vagyis „otthonosabb” a számukra. Ez a lépés ugyanakkor a kutatás demokratizálására törekvő igényünket is szolgálja azáltal, hogy közérthetőbbé teszi a tudományos kutatás során használt szavakat és megfogalmazást – ahogy Pachné Heltai Borbála is írja, törekedni kell a közös metanyelv megteremtésére (Pachné Heltai 2020:226). Másrészt a projekt és produktum kifejezések használatával a Moldva mint „bejártatott terep” helyzetet próbáltuk meg valamiképpen kezelni. A moldvai csángókra irányuló magyarországi és erdélyi tudományos és hétköznapi érdeklődés hatására Moldva, illetve annak egyes települései – elsősorban a székely és déli csángó falvak – olyan kutatási helyszínekké váltak, ahol kényszerű és gyakran ismételt „szerepjáték” során magyar nyelven beszélő „megfáradt adatközlők” mutatják be az ősi, archaikus, civilizálatlan „vadember” archetípusát (Peti 2005:207, 2015:61). Tapasztalatok szerint ugyanakkor a tudományos megismerésmód gyakorlása, a helyi emberek részvétele és együttműködése a kutatómunkában egyszerre aktivizálja és politizálja őket (lásd az Udvarhelyi Éva Tesszával folytatott beszélgetést – Lajos 2018: 61, 63–64) (9) függetlenül a megnevezéstől.

49.

A projekt és produktum szavak használata ugyanakkor felvetette a kérdést: miként lehet beszélni kutatásról és tudományos megismerésmódról, ha részvételi kutatásunkban épp a kutatás szót érdemes kerülni annak a helyiektől adott szerepeket (pl. népdalok éneklése, általánosságban a régi, népi tudás megosztása) elváró „rögzült”, „bejártatott” jelentése miatt? Megnevezéstől függetlenül, a részvételiséget és az együttműködést előtérbe állító kutatómunkánk hozzájárul a helyi résztvevők „kutatáshoz való jogának” gyakorlásához – köszönhetően annak, hogy a helyi résztvevők a saját életvilágukban felmerülő kérdésekhez és a lokális kontextusokhoz egy új, mesterséges beszédhelyzetben reflektáltak és tudatosan viszonyultak. A kutatás szó helyi „rehabilitációjához” és új értelmű cselekvésként történő „felfedezéséhez” egy hosszabb távú folyamat szükséges.

50.

A három felkészítő alkalmat követően történt meg a további helyi résztvevők bevonása a részvételi kutatási alprojektekbe. A közvetítő kutatótársak egyike, Isa fiatal, húszas évei közepén járó moldvai nővel dolgozott együtt a projektben. Gyerekkori barátnők, akik együtt jártak magyarórákra általános iskolás korukban, de azóta mindannyian elköltöztek a faluból. 2021-ben van, aki Bákóban (*Bacău*), van, aki Görögországban él és van, aki Jászvásáron tanul. A csoport tagjai kutatási témájukat is maguk fogalmazták meg, ami annak feltárására irányult, hogy milyen a 21. század elején fiatal moldvai csángó nőként élni. Ehhez később társult a fiatal

román nyelvű moldvai csángó értelmiség kérdése. Ez az alprojekt főleg román nyelven zajlott.

51. A másik közvetítő szerepet is betöltő kutatótársunk, Carina Moldvában élő negyvenes éveikben járó nőekkel és férfiakkal (helyi megnevezés szerint *asszonyokkal és emberekkel*) beszélgetett 2020 decemberében az adventi vasárnapok estéjén a járvány, illetve a földrajzi távolság miatt is online. A beszélgetések alkalmával két nem helyi résztvevő volt jelen elkötelezett kísérőként: Gáspár Judit és Petteri Laihonen. A bizalmi viszonyt és a kötetlen, bensőséges hangulatot Carina előkészítő munkája alapozta meg, aki egy barátokból és rokonokból álló csapatot épített, hogy a nem helyi résztvevőkkel közösen beszélgessenek arról, mit is jelentenek számukra az emlékeik, mi határozza meg identitásukat. Az indító kérdésre – „Mit vinnénk magunkkal, hogy megmutassuk, kik is vagyunk?” – mindegyik résztvevő, helyi és nem helyi egyaránt őszintén és személyes információkat megosztva válaszolt. A nagyszülőkről, gyermekorról, a generációkon átívelő szokásokról – pl. a halálhoz, a temetéshez kapcsolódó személyes emlékekről – folytak a hosszan tartó beszélgetések, miközben otthon ülve az online térben a közelség és a formálódó közösség élménye jött létre. A találkozókorán a jelenlévők elsősorban magyarul, illetve *csángósul* beszéltek, ahol izgalmas felismerések születtek például a román-csángó-magyar elnevezésű ételek és italok emlegetésekor, az ünnepek és a falusi szokások felidézése során.
52. A részvételi folyamatokban nemcsak a helyiek bevonása és részvételének mélysége vet fel dilemmákat, hanem az akadémiai kutatók részvétele és bevonódottsága is. Kutatásunk többnyelvű (magyar, román és a moldvai magyar nyelvjárások) terepének esetében ez különösen igaz. Fontos kérdés például az, hogy miként tudnak a nem helyi résztvevők mély résztvevőként jelen lenni a folyamatban, például ha nem ismerik olyan szinten a helyben beszélt nyelve(ke)t és nyelvjárásokat. Tapasztalataink szerint erre részben megoldást nyújthat a konzekutív tolmácsolás, a román nyelv gyakorlása vagy a kölcsönös megértés érdekében a használt magyar szavak körültekintő megválogatása.
53. Az antropológiában a kortárs értelmű részvételi szemléletmód egyrészt reflektál a szereplők pozicionáltságára, és elismeri a tudás, illetve tudástermelés nemileg meghatározott, hatalmi viszonyokba és szituációba ágyazott jellegét. Másrészt nem misztifikálja túl a lokális tudásrendszereket, hanem azokat heterogén természetűként kezeli, amelyek igenis tele vannak elfojtott, nem vagy kevésbé tudatosított előítéletekkel (Rahnema 2010[1992]:134) és akár egymásnak ellentmondó ismeretekkel is.
54. A részvételi kutatás ugyanakkor kifejezetten egyesíti a személyes és a professzionális kutatói tereket, lévén a hivatásos kutatót is a vizsgálat alanyának tekinti (vö. Heron 1996). A pandémia miatt online végzett CserCseTare-projektek esetében ehhez még az is társult, hogy az otthoni és a professzionális kutatói terek is rendkívül egybeolvadtak. Ennek nyomán olyan kérdések merültek fel például, hogy a helyi résztvevőkkel folytatandó beszélgetések esetében mikor és meddig érhető el a hivatásos kutató ebben a szerepben online, a vírushelyzet okozta elzártságban, például november elsején vagy vasárnap este hat órákor. Az offline végzett terepmunka esetében magától értetődő az eltérő időkezeléshez történő rugalmas alkalmazkodás, de már nem teljesen világos, hogy mennyire és mikor legyenek átjárhatók ezek a határok, amikor a másokkal történő találkozások legnagyobb része az

online térben összpontosul. Ugyanakkor felvethetjük azt is, hogy mennyire szükséges a „másik” ember fizikai közelségének megélése ahhoz, hogy bizalomra építő kommunikációs teret hozzunk létre és megtaláljuk a közös hangot, a valóság közös szeletét az online találkozást lehetővé tevő eszközök segítségével.

55.

Kutatásunk alapján a videohívásokat lehetővé tevő online kommunikációs eszközök (pl. Google Meet vagy Skype, Facebook Messenger) segítségével is kialakítható az a helyiek számára biztonságosként érzékelt kommunikációs környezet, amiben a résztvevők érdemben osztják meg egymással mindennapi tapasztalataikat és kapcsolódnak egymás mondandójához, egyre mélyebben és mélyebben vonódnak be a beszélgetésekbe. Ez azonban nem kizárólag a közvetítő kutatók együttműködésének köszönhető, hanem bizonyára annak is, hogy napjainkban az internet három markáns tulajdonsága – vagyis az, hogy életünkbe kulturálisan beágyazott (*embedded*), használata testet öltött (*embodied*) szociokulturális és természetes hétköznapi (*everyday*) gyakorlat (E3, Hine 2015) – a moldvai csángó környezetben nagyrészt általánosan megvalósul, a helyi résztvevők legtöbbször otthonosan mozog a világháló közegében és sokan rendelkeznek okostelefonnal (kutatásunk esetében mindenki). Többeknek azonban nincs saját laptopjuk, hanem telefonnal, „kézből” kommunikálnak, időnként a megfelelő erősségű jelet keresve. A „kézből” kommunikálás egyrészt párhuzamosan végzett tevékenységekre ad lehetőséget (például főzés közben részt venni a beszélgetésben), másrészt az online jártasságban tapasztalt „egyenlőség” háttérben – az eszközök és azok használata esetében – a helyi és nem helyi résztvevők között materiális egyenlőtlenségek állnak.

56.

A helyi és nem helyi résztvevők, még a ritkán alkalmazott háttérképek mellett is, óhatatlanul bepillantást nyertek egymás otthonába (legyen szó lakásbelsőkről vagy a családtagok mondandójáról). Ez a gyakorlatilag elkerülhetetlen adottság egyrészt érzékeny adatokat osztott meg a résztvevők privát szférájáról – némiképp összefüggésben az online interakciók kutatásaitikai dilemmát is jelentő sajátosságával, miszerint azok nyilvánosan privát, illetve privátan nyilvános jellegűek (Waskul–Douglas 1996:131). A probléma az online tartalmak szabad és korlátlan hozzáférhetőségének kérdésére vonatkozik, miszerint egy online beszélgetés a világon szinte bárhol elérhető lehet, de ez nem egyenlő azzal, mintha a résztvevők egy világméretű fórumon beszélgetnének. „Egyszerűen fogalmazva”, írja Waskul és Douglas (1996:131), „egy kontextus nyilvánossága nem akadályozza meg azt, hogy abban személyes interakciók jelenjenek meg”. Másrészt azonban a bepillantások a privát terekbe is támogatták a korábban ismeretlen résztvevők között a kapcsolódást egymás személyéhez és történeteihez, ezzel is hozzájárulva a másik megértésének folyamatához és a közös cselekvési lehetőségek megfogalmazásához.

4. Konklúzió

57.

A 2019 decemberében indult négyéves részvételi nyelvészeti etnográfiai kutatásunk első terepmunkáját követően Magyarországot és Romániát elérte a világjárvány. Ez radikális változásokat okozott kutatócsoportunk munkájában: nemcsak ellehetetlenítette az adott földrajzi helyszínen, a csíkszeredai csángó bentlakásban végzett terepmunkát, hanem egyúttal lehetőséget teremtett számunkra arra is, hogy a kényszer szülte helyzetben szisztematikusan és reflektált módon foglalkozzunk azzal a folyamattal, amelynek során interdiszciplináris nemzetközi

kutatócsoportunk tagjai részvételi kutatóvá válhatnak. Így tulajdonképpen részvételi kutatásunk már hónapokkal a CserCseTare-alprojektünk megvalósulása (2020. ősz) előtt megindult. A 2020 tavasza és ősze közötti időszakban egyrészt részvételi alakítottuk a kutatócsoport működését, másrészt a részvételi kutatás szerves részeként tekintettünk a kutatásra való „felkészülés” időszakára, amikor a kutatócsoport tagjai részvételi kutatókká váltak az online megrendezett, a reflexióra és a csoportfolyamatokra is nagy figyelmet fordító workshopsorozat és a rendszeresen megtartott részvételi vitakör alkalmain.

58.

A pandémia miatt kutatócsoportunk munkájában jelenleg is a részvételiség különböző szintjeit megvalósító alprojektek futnak. A mély részvételre (Cornwall–Jewkess 1995:1669) építő CserCseTare-alprojektünk során legalább annyi és olyan sokféle adatot (hang- és videófelvétel, terepnapló, jegyzetek, helyi résztvevők készített kutatási produktumok – moldvai csángó mémek és azok bemutatása, illetve egy moldvai csángó falu ételeinek leírása) tudtunk összegyűjteni, mintha a klasszikus kutatási módszereket használtuk volna.

59.

Részvételi kutatásunkban hangsúlyt fektettünk a helyi és nem helyi résztvevők közötti partnerség kialakítására. A partnerség azt jelentette, hogy a helyi résztvevőknek a hierarchikus viszony helyett a felek közötti kiegyenlítettebb, együttműködésre törekvő, dinamikus viszonyban kínáltunk helyet saját életviláguk értelmezésében, illetve a lokális társadalmi gyakorlatok jelentésvilágának megteremtésében is. Ezzel a lépéssel a kutató–„kutatott” klasszikus kapcsolatában kódolt egyenlőtlen hatalmi helyzetet és politikai erőviszonyokat kívántunk elmozdítani a partnerség irányába. Ezt szolgálta a felelősségi körök egymás közötti megosztása is. Tettük ezt azzal a céllal, hogy a kutatás folyamatában annak „alanyai” kiléphessenek a relatív vagy abszolút értelemben hatalom nélküli, passzív szerepből (vö. Fluehr-Lobban 2008:180). A kutatás demokratizálására törekvés jegyében a helyiek cselekvőképességét nemcsak elismerni szándékoztuk, hanem a kíséret folyamatán keresztül annak növelésére is kísérletet tettünk. Így ők maguk válhattak az irányítást is a kezükben tartó szereplőkké (vö. van Willigen–Kedia 2005:349) és a kutatás során a terepen való közös jelenlét minden szereplő számára episztémikus erőforrássá változhatott (Van Der Aa–Blommaert 2017).

60.

CserCseTare-projektünkkel hozzájárulunk a helyi résztvevők „kutatáshoz való jogának” gyakorlásához, még ha magát a tevékenységet projektnek, és az elkészült kutatási anyagot produktumnak is nevezzük. Ahogy Appadurai fogalmaz, a kutatáshoz való jog nemcsak a szűk akadémiai világ szereplőit illeti meg, hanem bárki számára stratégiai jelentőségű lehet, és a kutatás napjainkban gyakorlatilag alapvető emberi jognak és szükségletnek tekinthető a demokratikus államokban (Appadurai 2006/2011:66).

61.

Az, hogy online térben végeztük a CserCseTare-projektet, egyszerre tette egyszerűbbé, könnyebben megszervezhetővé és biztonságosabbá a részvételt a különböző országokban található otthonokból (két moldvai csángó településről, Bákóból, Jászvásárból, Görögországból, Marosvásárhelyről, Jyväskyläból, Badalonából és Budapestről). Ugyanakkor a „mindig elérhetőnek lenni” érzése – vagy ahogy egyik kutatótársunk fogalmazott, a „rendelkezésre állás” (2021. július) elvárása – nagy terhet rótt az elkötelezett kísérőkre. Továbbá az online kutatás minden (helyi és nem helyi) résztvevő esetében, a képernyőn megjelenő szobabelsők és családtagok

révén elkerülhetetlenül bepillantást engedett az egyén, más körülmények között feltételezhetően kevésbé megosztott privát szférájába, otthoni világába.

62.

2021 nyarán indult FamilySkola néven futó újabb, mély részvételre építő projektünk. Ez új helyzet elé állított bennünket, hiszen megváltozott a részvételiséget és a bevonódást támogató biztonságos tér megélése, amikor Moldvába utaztunk és szembe kellett néznünk azzal, hogy milyen hatásokat fejt ki tevékenységünkre és közérzetünkre az átalakult kockázatérzékelésünk. Mindeközben a „képernyő előtt ülő”, vagyis a részvételiséget videóhívásokban megteremtő kutatókból „visszaváltottunk” a bevonást és a bevonódást offline moldvai terekben és kommunikációs színtereken kialakító nem helyi résztvevőkké.

63.

Mindazonáltal *progresszív, dinamikus és megengedő* részvételiség-koncepciónk offline és online környezetben is teret és lehetőséget nyújt mind a helyi, mind a nem helyi résztvevőknek, hogy saját ütemükben és egyéni elköteleződésük mértéke szerint váljanak mély résztvevőkké (vagy adott esetben húzódnak hátrébb) és vonódjanak be (vagy időlegesen távolodjanak el) a moldvai csángó nyelvi revitalizációs folyamatokat vizsgáló részvételi kutatásunk különböző fázisaiba.

64.

A következő témát az egyik helyi résztvevő mondja: a gyermekkori emlékek. Majd megkérdezi: „Mi lenne az a gyermekkori emlék, amit elmesélnél a gyerekeidnek?”

Másik helyi résztvevő válaszol először: „7 éves voltam, s meg voltam büntetve, beleestem a patakba [...] mennyire tiszta volt”. Hadd legyenek szabadok a gyerekek – ezt az üzenetet hangosítja fel a beszélgetőtárs története, járjanak mezítláb, legyenek falun... Mennyire megváltoztak a fiatalok... Beszéljük meg közösen. A harmadik beszélgetőtárs történetéből is a tiszta patak, a réceetetés, a tojássütés, a patakparton evés képe maradt meg...

Utazom a saját világomban én is, egy falusi nyaralásról mesélek, a Vas megyei rokonokról. Vajon érdekes lehet ez? Miért fontos, hogy én is meséljek? – kérdezem most. De ott és akkor fel sem merülnek bennem ezek a dilemmák. Mesélek a Józsefekről, s a hajnali munkáról a kukoricaföldeken – nem is tudom, mikor emlékeztem ezekre legutóbb... Milyen belső kapukat nyit ki ez a beszélgetés...

Azt hiszem, ezt a fajta őszinte megnyílást mindannyian érezzük, ahogy az egyik helyi résztvevő mondja is, olyan ez az együttlét mint egy „lelki terápia”...

Majd hozzáteszi: „Judit hamarosan tiszteletbeli csángómagyar lesz” – érzem, hogy a jelenlévők befogadtak maguk közé beszélgetőtársnak, hallgatóságnak... (Gáspár Judit, CserCseTare-projekt, terepmunkanapló, részlet, 2020. december 7., Budapest / egyik moldvai csángó település)

JEGYZETEK

1 A 131562-es számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K_19 pályázati program finanszírozásában valósul meg. A kutatócsoport tagjai jelenleg Bodó Csanád, Barabás Blanka, Dégi Zsuzsanna, Fazakas Noémi, Gáspár Judit, Heltai János Imre, Jani-De-metriou Bernadett, Petteri Laihonen, Lajos Veronika, Szabó Gergely és Trunki Péter.

A szociokulturális antropológiai és néprajztudományi közegben kevésbé ismert szerzőtársak egyike, Gáspár Judit PhD, egyetemi docens a Budapesti Corvinus Egyetemen (Döntésemélet Tanszék, Vállalatgazdaságtan Intézet). Kutatási területe a döntéshozatal, a részvétel és a bevonás kérdéskörei. Szabó Gergely doktorandusz az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a spanyolországi Universitat Oberta de Catalunya-n. Kutatási területe a szociolingvisztika, azon belül is főként a nyelv és a nemzet összefüggései.

2 Például a helyi szintű politikai döntéshozatalban is – lásd részvételi költségvetés, állampolgári tanács Budapesten (pl. Oross–Kiss 2021).

3 A magyar részvételi szemléletmódú kutatások részletes összefoglalását lásd Lajos 2016, Málovics 2020:52–55.

4 A *rapport* fogalma a nyílt és őszinte kapcsolatot, a kölcsönös megbecsülésen és érdekeken alapuló viszonyt jelenti a helyiekkel, vagy legalábbis néhányukkal, amit az antropológus meghatározott téma kutatása érdekében szisztematikusan épít (lásd még a terepmunka történetéhez Vörös–Frida 2004).

5 A helyi társadalom tagjaival történő együttműködés gyökerei egészen a 19. század közepéig, Morgan-hez nyúlnak vissza (lásd az irokéz Ely Parker esetét – Lassiter 2005a:85–86), vagy más értelmezés szerint a század végéhez, Boas munkásságához köthetők (Rappaport 2008:2).

6 A Lassiter nevéhez kötődő, együttműködésen alapuló, kollaboratív etnográfia (*collaborative ethnography* – Lassiter 2005a, 2005b, 2008; magyarul Lajos 2014, Nagy 2018) mint stratégia nagymértékben akciókutatási normákra alapozott (vö. Boyer–Marcus 2021:12).

7 Lawless reciprok (kölcsönös vagy kölcsönösségi) etnográfiaja (1991, 2019) egy dinamikus, többrétegű és többszólamú dialógusra és kölcsönösségre építő etnográfiai leírás, amit egyedül Lawless szövegez ugyan, de annak háttérében a párbeszéd áll a középpontban. A dialógus és együttműködés a kutatásban részt vevő személyek között, továbbá a kutató és a résztvevők között is folyamatos.

8 A CserCseTare név a kutatócsoport 2020 januárjában végzett terepmunkájához kapcsolódik. A román kutatás (*cercetare*) és a „nagyszerű, milyen klassz, milyen vagány” (*ce tare!*) kifejezések összevonásával jött létre. A moldvai csángó származású emberek többnyelvűségét (román szavak egybeírása magyar helyesírással) szerettük volna ezzel a megnevezéssel jelezni és nem kirekeszteni a szinte kizárólag románul beszélőket, valamint a névvel is hangsúlyozni a kutatás mint tevékenység jelentőségét.

9 „Azt érzem, hogy a kutatással – függetlenül annak típusától – az emberek nemcsak kielégítik az intellektuális igényeiket, hanem azok egyre inkább meg is nőnek. Egyszerűen igényük lesz arra, hogy gondolkodjanak, elemezzenek, kritizáljanak és beszélgessenek dolgokról. Másrészt pedig a kutatás politizálja az embereket...” (megjelent Lajos 2018:63–64).

IRODALOM

APPADURAI, ARJUN

2006/2011 A kutatáshoz való jog. AnBlok 2011(5):66–75. [Kerényi Szabina fordítása.] Eredetileg: The Right to Research. *Globalisation, Societies and Education* 2006 4(2):167–177.
<https://doi.org/10.1080/14767720600750696>

BARTHA CSILLA – HOLECZ MARGIT

2017 Esélyteremtés, kölcsönös bevonódás és a jelnyelvi sztenderdizáció dilemmája: A JelEsély projektum céljai, módszerei és eredményei. In Élőnyelvi kutatások és a dialektológia: Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7–9. – előadásai-ból. Benő Attila – Fazakas Noémi, szerk. 205–212. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.

- BERGOLD, JARG – STEFAN THOMAS
 2012 Participatory Research Methods: A Methodological Approach in Motion. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 13(1)
<https://doi.org/10.17169/fqs-13.1.1801>
- BODÓ CSANÁD – HELTAI JÁNOS IMRE
 2018 Mi a kritikai szociolingvisztika? Elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelvőr* 142(4):505–523.
- BODÓ CSANÁD ÉS LAJOS VERONIKA
 2020 A moldvai csángó nyelvi revitalizációs folyamatok kutatása: Közösen értelmezett tudások, részvételiség és bevonás. *Korunk* 31(9):42–50.
- BODÓ CSANÁD, BARABÁS BLANKA, FAZAKAS NOÉMI, GÁSPÁR JUDIT, BERNADETT JANI-DEMETRIOU, PETTERI LAIHONEN, LAJOS VERONIKA – SZABÓ GERGELY
 2022 Participation in Sociolinguistic Research. *Language and Linguistics Compass* 16(4): 1–16.
<https://doi.org/10.1111/lnc3.12451>
- BLOMMAERT, JAN
 2010 *The Sociolinguistics of Globalization*. New York: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511845307>
- BLOMMAERT, JAN – DONG, JIE
 2010 *Ethnographic Fieldwork: A Beginner's Guide*. Bristol–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781847692962>
- BOYER, DOMINIC – GEORGE E. MARCUS
 2021 *Collaborative Anthropology Today. A Collection of Exceptions*. Ithaca és London: Cornell University Press. <https://doi.org/10.1515/9781501753374>
- BUCHOLTZ, MARZ – CASILLAS, DOLORES INÉS – LEE, JIN SOOK
 2016 Beyond Empowerment: Accompaniment and Sociolinguistic Justice in Youth Research Program. *In Sociolinguistic Research: Application and Impact*. Robert Lawson – Dave Sayers, eds. 25–44. London–New York: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315671765>
- CAMERON, DEBORAH – FRAZER, ELIZABETH – HARVEY, PENELOPE – RAMPTON, M. B. H. – RICHARDSON, KAY
 1992 *Researching Language: Issues of Power and Method*. London–New York: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780429436246>
 1993 Ethics, Advocacy and Empowerment: Issues of Method in Researching Language. *Language and Communication* 13(2):81–94. [https://doi.org/10.1016/0271-5309\(93\)90001-4](https://doi.org/10.1016/0271-5309(93)90001-4)
- CHRISTENSEN, DORTHE REFSLUND – LOUISE EJGOD HANSEN – IDA KRØGHOLT – CARSTEN STAGE
 2016 The Participatory Researcher: Developing the Concept of ‘Accompanying Research’. *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift* 19:116–136. <https://doi.org/10.18261/ISSN2000-8325-2016-01-07>
- CLIFFORD, JAMES
 1986 Introduction: Partial Truths. *In Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Clifford, James – George Marcus, ed. Berkeley: University of California Press, 1–26.
- CLIFFORD, JAMES – GEORGE MARCUS (ED.)
 1986 *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- CORNWALL, ANDREA – RACHEL JEWKES
 1995 What is Participatory Research? *Social Science & Medicine* 41:1667–1676.
[https://doi.org/10.1016/0277-9536\(95\)00127-S](https://doi.org/10.1016/0277-9536(95)00127-S)
- DURANTI, ALESSANDRO
 1997 *Linguistic Anthropology*. New York: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511810190>

DURST JUDIT

- 2017 „De ugye biztos nem lesz ebből baj?” Posztterepmunka, kooperatív etnográfia, avagy módszertani reflexiók az informális gazdaságot övező félelem csendjének megtöréséről. *Szociológiai Szemle* 27(2):88–111.

ERIKSEN, THOMAS HYLLAND – FINN SIVERT NIELSEN

- 2013 *A History of Anthropology*. Pluto Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt183gzx9>

FAZAKAS NOÉMI – BARABÁS BLANKA

- 2020 Reinventing Linguistic Ethnographic Fieldwork During the COVID-19 Pandemic. *Hungarian Studies Yearbook* 2(1):113–122. <https://doi.org/10.2478/hsy-2020-0009>

FERRADA, JUAN SEBASTIÁN – BUCHOLTZ, MARY – CORELLA, MEGHAN

- 2020 “Respetá mi idioma.” Latinx Youth Enacting Affective Agency. *Journal of Language, Identity and Education* 19(2):79–94. <https://doi.org/10.1080/15348458.2019.1647784>

FLUEHR-LOBBAN, CAROLYN

- 2008 Collaborative Anthropology as Twenty-first-Century Ethical Anthropology. *Collaborative Anthropologies* 1(1):175–182. <http://dx.doi.org/10.1353/cla.0.0000>

FOUCAULT, MICHEL

- 1978 [1976] *The History of Sexuality I*. London: Penguin. (Magyarul: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz, 1999.)

FRAZON ZSÓFIA et al.

- 2018 ...Nyitott Múzeum... Együttműködés, részvétel, társadalmi múzeum. Budapest: Néprajzi Múzeum. <http://nyitottmuzeum.neprajz.hu/>

GAVENTA, JOHN – ANDREA CORNWALL

- 2008 Power and Knowledge. In *The Sage Handbook of Action Research. Participative Inquiry and Practice*. Peter Reason és Hilary Bradbury, ed. 172–189. London: Sage. <http://dx.doi.org/10.4135/9781848607934.n17>

GEERTZ, CLIFFORD

- 1973/2001 *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris Kiadó.

HARAWAY, DONNA

- 1988 Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies* 14(3):575–599. <http://dx.doi.org/10.2307/3178066>
- 1994 A szituációba ágyazott tudás. In *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Hadas Miklós, szerk. 121–141. Budapest: Replika Kör.

HARPER, KRISTA – ALINE GUBRIUM

- 2017 Visual and Multimodal Approaches in Anthropological Participatory Action Research. *General Anthropology* 12(2):1–8. <https://doi.org/10.1111/gena.12028>

HELLER, MONICA

- 2011 *Paths to Post-Nationalism: A Critical Ethnography of Language and Identity*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199746866.001.0001>

HELLER, MONICA – PIETIKÄINEN, SARI – PUJOLAR, JOAN

- 2018 *Critical Sociolinguistic Research Methods: Studying Language Issues That Matter*. London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315739656>

HELTAI JÁNOS IMRE

- 2020 *Transzlingválás: Elmélet és gyakorlat*. Budapest: Gondolat.
- 2021 Szociolingvisztika és részvételiség. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 21(2):21–34. <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2021.2.002>

HERNÁDI ANNA BORBÁLA – BALOGH PÁL GÉZA

- 2021 „Ha a csapatot egyben tartjuk, biztos valami jó fog születni.” Részvételi akciókutatás a gyakorlatban: A Kóspallagi (öko)Tájháza létrehozásának eddigi tapasztalatai, dilemmái. *Parola. A közösség és társadalomfejlesztés folyóirata* 2021(1). <https://kofe.hu/parola/parola-folyoirat/ha-a-csapatot-egyben-tartjuk-biztos-valami-jo-fog-szuletni-reszveteli-akciokutatas-a-gyakorlatban-a-kospallagi-okotajhaz-letrehozasanak-eddigi-tapasztalatai-dilemmai/> (Utolsó letöltés: 2021. 07. 24.)

HERON, JOHN

- 1996 *Co-Operative Inquiry. Research Into the Human Condition*. London: Sage.

HINE, CHRISTINE

- 2015 *Ethnography for the Internet. Embedded, Embodied and Everyday*. London – New York: Bloomsbury. <http://dx.doi.org/10.5040/9781474218900.ch-006>

HYMES, DELL

- 1974 *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.4324/9781315888835>

KESBY, MIKE

- 2005 *Rethorizing Empowerment-through-Participation as Performance in Space. Beyond Tyranny to Transformation*. *Signs* 30(4):2037–2065. <https://doi.org/10.1086/428422>

KIRÁLY GÁBOR

- 2017 *Részvétel mint kutatási szemlélet. Fogalmi áttekintés a részvételi kutatás témájában. Kultúra és Közösség* 8(3):79–94.

KIRÁLY GÁBOR – MISKOLCZI PÉTER

- 2016 *A részvétel dinamikája. Rendszerdinamika és részvétel: empirikus áttekintés. Replika* 100: 103–129.

KUNT ZSUZSANNA

- 2019 *Kapcsolódások – személyi segítség és együttműködés a fogyatékos tudomány és a kulturális antropológia találkozásainak tükrében. Doktori értekezés*. https://ppk.elte.hu/dstore/document/248/Kunt%20Zsuzsanna_PhD%20C3%A9rtekez%C3%A9s.pdf (Utolsó letöltés: 2021. 12. 5.)

LABOV, WILLIAM

- 1972 *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- 1982 *Objectivity and Commitment in Linguistic Science. Language in Society* 11(2):165–201. <https://doi.org/10.1017/S0047404500009192>

LAJOS VERONIKA

- 2014 *Alkalmazott szemléletű társadalomtudomány: társadalmi részvétel, kollaboratív etnográfia és akciókutatás. Néprajzi Látóhatár* 1–2:25–49.
- 2015 *Mozgásban a világ: A több színterű etnográfia (multi-sited ethnography) kérdése. In Aranykapu: Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére. Jakab Albert Zsolt – Kinda István, szerk. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, Székely Nemzeti Múzeum, Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum*, 163–172.
- 2016 *Részvétel és együttműködés: Fogalmak, dilemmák és értelmezések. Replika* 100:23–40.
- 2018 *Mi az a részvételi akciókutatás (RAK)? Kik azok a részvételi akciókutatók? Ötféle élmény és értelmezés. Kovász* 2018(1–4):53–83.

LAMPHERE, LOUISE – RAGONÉ, HELENA – ZAVELLA, PATRICIA

- 1997 *Introduction. In Situated Lives: Gender and Culture in Everyday Lives*. Louise Lamphere – Helena Ragoné – Patricia Zavella, eds. 1–19. New York–London: Routledge.

LASSITER, LUKE ERIC

- 2005a *Collaborative Ethnography and Public Anthropology. Current Anthropology* 46(1):83–106. <http://dx.doi.org/10.1086/425658>

- 2005b The Chicago Guide to Collaborative Ethnography. Chicago–London: The University of Chicago Press. <http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226467016.001.0001>
- 2008 When We Disagree. On Engaging the Force of Difference in Collaborative, Reciprocal, and Participatory Researches. Paper presented at the 107th Annual Meeting of the American Anthropological Association, San Francisco, California, 1–7.
- LAWLESS, ELAINE J.
- 1991 Women’s Life Stories and Reciprocal Ethnography as Feminist and Emergent. *Journal of Folklore Research*, 28(1):35–60.
- 2019 Reciprocal Ethnography and the Power of Women’s Narratives. Indiana University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvpb3z54>
- MARCUS, GEORGE
- 2001 From Rapport under Erasure to Theaters of Complicit Reflexivity. *Qualitative Inquiry* 7: 519–528. <https://doi.org/10.1177/107780040100700408>
- MARCUS, GEORGE – FISHER, MICHAEL M. J.
- 1999 Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences. Chicago: Chicago University Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226229539.001.0001>
- MÁLOVICS GYÖRGY
- 2020 Ökológiai közgazdaságtan, átalakulás, társadalmi részvétel: A projektjellegű részvétel és a részvételi akciókutatás szerepe a fenntarthatósági transzformációkban. Szeged: JATEPress.
- NAGY KÁROLY ZSOLT
- 2016 Az értelmezés alázata. *Replika* 100:49–53.
- 2018 Interaktív etnográfia. *In A humán tudományok és a gépi intelligencia*. Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 92–126. Budapest: Gondolat Kiadó.
- OROSS DÁNIEL – KISS GABRIELLA
- 2021 More than just an Experiment? Politicians Arguments Behind Introducing Participatory Budgeting in Budapest. *Acta Polit* (2021) <https://doi.org/10.1057/s41269-021-00223-6>
- PACHNÉ HELTAI BORBÁLA
- 2020 Többnyelvűség Geresdlakon. Budapest: L’Harmattan.
- PETI LEHEL
- 2005 Identitásmodelláló tényezők a moldvai csángó falvakban. *Tabula* 8(2):201–217.
- 2015 Studies on Moldavian Csángós in Romania and their Impact on the Local Communities. *In Culture, Language and Globalization among the Moldavian Csángós Today*. Kovács, Magdolna – Petteri Laihonen – Hanna Snellman, szerk. 45–68. University of Helsinki, Department of Finnish, FinnoUgrian and Scandinavian Studies, Helsinki.
- RABINOW, PAUL
- 1986 Representations Are Social Facts. *Modernity and Post-Modernity in Anthropology. In Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. James Clifford – George Marcus, szerk. 234–261. Berkeley: University of California Press.
- RADÁCSI LÁSZLÓ
- 2005 Együttműködés a tervezésben, döntéshozatalban és a megvalósításban. *Parola* 2005(3–4): 22.
- 2006 Részvétel és fenntartható fejlődés. *In Fenntartható fejlődés Magyarországon. Jövőképek és forgatókönyvek*. Bulla Miklós és Tamás Pál, szerk. 256–274. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- RAHNEMA, MAJID
- 1992/2010 Participation. *In The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*. Sachs, Wolfgang, ed. 127–144. London: Zed Books. <https://doi.org/10.5040/9781350225442.0013>

- RAPPAPORT, JOANNE
2008 Beyond Participant Observation. Collaborative Ethnography as Theoretical Innovation. Collaborative Anthropologies 1(1):1–31. <https://doi.org/10.1353/cla.0.0014>
- REASON, PETER – HILARY BRADBURY, EDS.
2008 The SAGE Handbook of Action Research. Participative Inquiry and Practice. Sage. <http://dx.doi.org/10.4135/9781848607934>
- SAURUGGER, SABINE
2010 The Social Construction of the Participatory Turn: The Emergence of a Norm in the European Union. European Journal of Political Research (49):471–495. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2009.01905.x>
- SNELL, JULIA – SHAW, SARA – COPLAND, FIONA, EDS.
2015 Linguistic Ethnography: Interdisciplinary Explorations. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137035035>
- SZABÓ GERGELY
2022 Mobilitás és többnyelvűség: Egy nyelvészeti etnográfiai vizsgálat bemutatása. In A 15. Félúton konferencia kötete. [Megjelenés előtt]
- SZIJÁRTÓ ZSOLT
2017 „A részvétel művészete”. Kollaboráción alapuló projektek a társadalomtudományokban. Néprajzi Látóhatár 2017(1-4):187–205.
- VAN DER AA, JEF – BLOMMAERT, JAN
2017 Ethnographic monitoring and the study of complexity. In Researching Multilingualism: Critical and Ethnographic Perspectives. Marilyn Martin-Jones – Deirdre Martin, szerk. 259–271. London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315405346>
- VÖRÖS MIKLÓS – FRIDA BALÁZS
2004 Az antropológiai résztvevő megfigyelés története. In Településkutatás. Szöveggyűjtemény. Letenyei László, szerk. 395–416. Budapest: L’Harmattan – Ráció.
- WASKUL, DENNI – DOUGLASS, MARK
1996 Considering the Electronic Participant: Some Polemical Observations on the Ethics of On-Line Research. The Information Society 12:129–139. <https://doi.org/10.1080/713856142>
- VAN WILLIGEN, JOHN – SATISH KEDIA
2005 Emerging Trends in Applied Anthropology. In Applied Anthropology. Domains of Application. John van Willigen és Satish Kedia, ed. 341–352. Westport, Conn. – London: Praeger.
- WICKS, PATRICIA GAYÁ – PETER REASON – HILARY BRADBURY
2010 Living Inquiry. Personal, Political and Philosophical Groundings for Action Research Practice. In The Sage Handbook of Action Research. Participative Inquiry and Practice. Peter Reason – Hilary Bradbury, ed. 15–30. London: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781848607934.n7>
- Z. KARVALICS LÁSZLÓ
2019 Állampolgári tudomány és önkéntes erőforrásszerzés mint paradigmaticus, szakpolitikai és menedzsment-kihívás. Új Magyar Közigazgatás 12(1):44–53.